

Annona Nova X.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2019

Szakmai lektorok:

András Csaba, Bosák Levente, Füzér Katalin, Kisantal Tamás,
Mohácsi Balázs, Milbacher Róbert, Orbán Jolán, Szabó János

A kiadvány a *Nemzeti Tehetség Program* támogatásával jött létre
NTP-SZKOLL – 18-0050

Kiadó: Kerényi Károly Szakkollégium
Felelős kiadó: András Csaba

Szerkesztő: Fenyő Dániel

Olvasószerkesztők

Árvai Attila, Csapó Gyöngyvér, Császár Andrea Mária,
Csondor Soma Karácsonyi Krisztina, Kovács István,
Radnai Dániel Szabolcs, Rétfalvi P. Zsófia, Simor Kamilla

Borítóterv: Simor Kamilla

Borítófotó: Kömüves Dániel

Nyomdai előkészítés és kivitelezés
Virágmandula Kft.

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2019
© A szerkesztők, 2019

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Pálfi Eszter: Előszó	7
Kömüves Dániel: Szomszédság és városrésztől alkotott kép a Zsolnay Kulturális Negyed környékén	11
Csapó Gyöngyvér: A machiavellizmus és az érzelmi intelligencia kapcsolatának feltárása	25
Bacsa Ildikó Eszter: A Tanácsköztársaság szimbolikus politikája plakátokon keresztül	45
Fenyő Dániel: „Állandó ingerkedés” – Leleplezések Erdély Miklós <i>Verzió</i> című filmjében	61
Csondor Soma: A fájdalom rétegei – A traumaábrázolás polifóniája Borbély Szilárd <i>Az Olaszliszkai</i> című drámájában	75
Horváth Cintia: „Értelmezzék, ahogy akarják” – Julian Barnes <i>A világ története 10 és 1/2 fejezetben</i> című regényének történelemkonceptiója	91
Gaál Gabriella: <i>Pertu VS Pertu</i>	105
Horváth Kálmán Péter: Kivirágzó jácintok – Egy queer költő hangja, recepciójának hagyománya	115
Radnai Dániel Szabolcs: Eötvös Károly és a Balaton nemzetiesítése	129
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2018/2019-es tanévben	153
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2018/2019-es tanévben	154

Eötvös Károly és a Balaton nemzetiesítése

„S népe is olyan a tájnak, mint maga.
Szíves, vidám és magyar.”¹

Bevezetés

Dolgozatomban azt mutatom be, hogy miképp jelenik meg, milyen képzetekkel töltődik fel és hogyan válik nemzeti tájjá a Balaton vidéke Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül I–II.* (1900) és *A balatoni utazás vége* (1909) című műveiben. A földrajzi tér és a nemzeti ideológia összefüggéseinek megvilágítása és a magyar nemzeti tájkonceptciók áttekintése után a három kötet részletes szövegszerű elemzésével tárom föl, milyen diskurzusok határozzák meg a táj karakterizálását, a tágon értelmezett Balaton-vidék nemzetiesítését.

Nemzeti táj, regionalitás és a Balaton

Függetlenül attól, hogy a nemzetet valamilyen organikus, kollektív néplélektani *lényeg* kifejeződésének tekintjük, mint a 19. század számos gondolkodója,² vagy ezzel szöges ellentét-

¹ EÖTVÖS Károly, *A balatoni utazás vége* (Bp.: Révai, 1909), 290. A továbbiakban: EÖTVÖS 1909.

² „1918 előtt a nacionalizmus tanulmányozása szorosan összefüggött a nemzetállamok és a történelmi hivatás kialakulásával. A nacionalizmust a nemzeti történelem részének tekintették, nem önálló témának. A hivatalos akadémiai történettudomány nemzeti alapokon szerveződött meg” – ennek megfelelően a század elméleti gondolkodóinak és történészeinek nagy része magától értetődő képződménynek tekintette a nemzetet; olyan önálló organizmusnak, mely a történelem alakulásával párhuzamosan fejlődött és jutott el végül a 18–19. században a nemzetállamok létrejöttéig. Lásd: BREUILLY, John, „Utószó”, ford. KESZEI András, in GELLNER, Ernest, *A nemzetek és a nacionalizmus*, ford. BARABÁS András, 182–230 (Bp.: Napvilág, 2009), 184.

ben egy modern, tudatos hagyományképzési folyamatból felépülő *konstrukcióként* gondolunk rá, mint Benedict Anderson, Ernest Gellner vagy az *Invention of Tradition* kötet³ szerzői, azt mindkét esetben elfogadhatjuk, hogy bizonyos jelölők különös jelentőségre tesznek szert a nemzetépítés⁴ folyamatában, a 18–19. század során. E többletjelentésre és nagy-nagy identifikációs erőre szert tevő kohéziós tényezők – elsősorban a nemzeti nyelv, a szépirodalom, a történelmi idő, az etnicitás, s nem utolsó sorban a *földrajzi tér* – a nemzetépítéssel együtt járó kiválasztódási folyamat során a nemzetállam szimbólumrendszerének részeivé válnak.

Ahogy a nemzetté válás egy fokán kanonizálódnak a nemzet történetének nagy korszakai és jelentőstörténelmi személyiségei, vagy irodalmának legfontosabb szerzői és szövegei; miként közös, identikus történelmi idővé válik a társadalom addig szegmentált, funkcionális időtapasztalata, a közös földrajzi tér is nemzetiesedik.⁵ Miként a polgárok mindennapos topográfiai „fogódzóit” (utcák, terek, hidak, intézmények stb.) nemzeti tartalmú emblémát kapnak (például nemzeti költők vagy történelmi személyiségek neveit), úgy az országon belüli régiók is a nemzet szimbolizáló eszközeivé, úgynevezett „nemzeti tájakká” válhatnak. Egyes kialakuló nemzeti kultúrák szimbólumrendszere – Orvar Löfgren kifejezésével: „nemzeti leltára” – más nemzetállamok kultúrájával *szemben* alakult

³ ANDERSON, Benedict, *Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*, ford. Sonkoly Gábor (Bp.: L'Harmattan & Atelier, 2006), 190; GELLNER, *A nemzetek...*, 184; Szerk. HOBBSAWM, Eric és RANGER, Terence, *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 320.

⁴ A nacionalizmuselmélet történetéről, irányairól és jelenkori kérdésfeltevéseiről magyar nyelven lásd: LAJTAI L. László, „Tréndek és elméletek a nemzet- és nacionalizmus kutatásban: Vázlatos kutatástörténeti áttekintés”, *Pro minoritate* 25, 3. sz. (2015): 115–148.

⁵ TAKÁTS József, „A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok”, *Regio* 15, 3 sz. (2004): 71–81.

ki,⁶ ehhez hasonlóan a nemzeten belüli kulturális mintázatok és regionális hagyományok is versengő⁷ politikát folytattak.

Ahogy Magyarországon a 19. század első évtizedeiben egymás mellett élt a francia típusú „államnemzeti” és a német típusú „kultúrnemzeti” nemzetkepcsi, a század második felében kiegészülve egy harmadik, darwinista és egy negyedik, historizáló változattal,⁸ úgy a század során legalább három fontos nemzeti régióképzet létezett egymás mellett: a Balaton vidéke, a történelmi Erdély és az Alföld. A sorrend nem véletlen: a Balaton-vidék és a Dunántúl irodalmi reprezentációja elsőként Kisfaludy Sándor népszerű költői művei (*A' Kesergő szerelem*, 1801; *Regék a magyar elő-időből*, 1807) által vált fontossá; a politikai autonómiával rendelkező Erdély és az Erdélyi Fejedelemség története Jósika Miklós *Abafi* (1836) című regénye nyomán lett a magyar történelem tükrévé; az Alföld nemzeti mivoltát pedig Erdélyi János elméleti írásai mellett elsősorban Petőfi Sándor tájköltészete erősítette meg. E nemzeties régióképzetek sokáig egymás mellett éltek, aztán „[...] a republikánus eszmék terjedésével, más tájelfogások érzékelési és kifejezési formái azonban nem tudtak lépést tartani az Alföld közkedveltségével [...]”, mely az 1840-es évekre „Magyarország jelképe lett, vagyis republikánus értelemben vett nemzeti tájjá vált.”⁹ Utóbbi segítette az is, hogy a század második felében kibontakozó Petőfi-kultusz hosszú időre – a közoktatás által gyakorlatilag napjainkig – konzerválta az Alföld sajátosan magyar nemzeti tájként való elképzelését.¹⁰

⁶ LÖFGREN, Orvar, „A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve”, *Janus* 6, 1. sz. (1989): 13–28.

⁷ A különböző nemzeti programok versengő jellegét elsőként Hofer Tamás hangsúlyozta a szakirodalomban, lásd: HOFER Tamás, „A modernizáció és a »népi kultúra« modelljei”, *Világosság* 28, 7. sz. (1987): 409–416.

⁸ Lásd: GERGELY András, „A nemzeté válás programjai”, in GERGELY András, *Egy nemzetet az emberiségnek* 99–120 (Bp.: Magvető, 1987)

⁹ DREXLER Dóra, *Táj és tájértelmezés* (Bp.: Akadémiai, 2010), 178.

¹⁰ Az Alföld nemzeti tájjá válásához lásd: ALBERT Réka, *Tájak és nemzetek* (Bp.: MTA, 1997), 38–56; ALBERT Réka, „Kísérlet egy esszencialista nemzeti

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzeten belüli regionális irodalmi reprezentációk versengése megszűnt volna a század második felében. Az 1840-es éveket követően – az irodalmi népiesség programjával némileg párhuzamosan, egyfajta ellenreakcióként Budapest gazdasági és kulturális centrummá válására – fontos irodalompiaci termékékké váltak a különböző regionális értékeket népszerűsítő szövegek. E megnyilvánulások – a tájköltészeti művek, a történelmi regények és a népismereti munkák számának megnövekedése, valamint regionális irodalmi intézmények létrejötte – mögött minduntalan felsejlett az a látens kérdésfeltevés, „[...] hogy melyik lokális érték, régió legyen az, amely nagyobb reprezentativitással bír a nemzeti egészet illetően – mint T. Szabó Levente írja – [...] melyik jeleníti meg inkább a »nemzeti« »jellemet«, tájat: a palóc vagy a székely-e az, netán a Mátra vidéke, vagy épp a Dunántúl.”¹¹

Ezen irodalomtörténeti folyamatba ágyazódik a Balaton irodalmi reprezentációja kapcsán, lényegében a 19. századi tendenciák lezárásaként Eötvös Károly háromkötetes balatoni utazása.¹² Jóllehet itt nincs módom részletesen kitér-

képzet antropológiai megközelítésére”, *Korall* 10, 37. sz. (2009): 26–40.

¹¹ T. SZABÓ Levente, „Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén”, in T. SZABÓ Levente, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, 13–99 (Kolozsvár: Komp-Press, 2008), 18.

¹² Eötvös Károly (1842–1916) munkásságáról és az *Utazás*-kötetekről lásd: RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók: Egy magyar könyvkiadó emlékiratai* II. (Bp.: Révai, 1920.), 84–98.; HERCZEGH Matild, *Eötvös Károly* (Bp.: magánkiadás, 1928); PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában* (Bp.: MTA, 1943), 706–718.; RUBINYI Mózes, „Eötvös Károly”, in RUBINYI Mózes, *Emlékezések és tanulmányok*, 157–164 (Bp.: Gondolat 1962); GERGELY Gergely, „Eötvös Károly”, in főszerk. SÓTÉR István, *A magyar irodalom története 1849–1905*, 923–926 (Bp.: Akadémiai, 1965.); SZALAY Károly, *Humor és satíra Mikszáth korában* (Bp.: Magvető, 1977), 542–554.; NÉMETH G. Béla, „Egy vidékies »aetas aurea« múzeumának őre: Eötvös Károly”, in NÉMETH G. Béla, *Századutóról, századelőről*, 203–218 (Bp.: Magvető, 1985); TÓTH Jánosné, *Eötvös Károly bibliográfiája*, szerk. MADARÁSZNÉ SZAKMÁRY Katalin (Veszprém: VeszprémMegyei Bibliográfiák, 1987); szerk. ALEXA Károly, *Eötvös Károly 1842–1916* (Veszprém: Vár Ucca Tizenhét Könyvek, 1996); PRAZNOVSZKY

ni a Balaton irodalmi megjelenítésének részletes áttekintésére,¹³ annyit fontos megemlíteni, hogy Eötvös műve, mint kifejezetten és részletesen a Balatonnal foglalkozó irodalmi munka, késői fejlemény Petőfi Sándor pusztá-verseihez vagy éppen Jókai Mór és Kemény Zsigmond erdélyi tematikájú regényeihez képest. (A harmadik kötet, *A balatoni utazás vége* 1909-ben jelent meg, egy évvel a *Nyugat* folyóirat indulása és három évvel Ady Endre *Új versek* című kötetének publikálása után.) Innen nézve Eötvös Károly munkája egy meglehetősen késői kísérlet a Balaton nemzetiesítésére. Persze voltak olyan kevésbé ismert szövegek, melyekben megjelenik a Balaton és a nemzeti ideológia összekapcsolása – például Garay János *Balatoni kagylók* (1848) című köteté¹⁴ vagy Jókai Mór útirajza, *A magyar Tempevölgy* (1859)¹⁵ –, illetve a Balaton-vidék néprajzi kultúrája,¹⁶ mégis Eötvös műve volt első, amely célzottan a Balaton nemzeti tájként való kanonizálását tűzte ki célul, s amelyről Illyés Gyula még 1963-ban is azt

Mihály, „A dunántúli táj mint művészeti élmény és történeti emlék Eötvös Károly életművében”, in PRAZNOVSZKY Mihály, *Tájirodalom*, 151–158 (Veszprém: Vár Ucca Tizenhét Könyvek, 1996), 151–158., 207–208.; LUKÁTS János, „Egy évszázad – Balatonban elbeszélve: Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül”, in LUKÁTS János, *Könyvekrül: A magyar próza magánolvasatban*, 5–13 (Pomáz: Kráter Műhely Egyesület, 2012).

¹³ Tájékozódásul jó fogódzó lehet BISZTRAY Gyula összefoglalása: BISZTRAY Gyula, „Utazás a Balaton írói körül” [1937], in BISZTRAY Gyula, *Író és nemzet*, 138–165 (Bp.: Révai, 1943).

¹⁴ A kötet részletesen elemzi: LÁSZLÓ Ferenc, „Garay János: Balatoni kagylókból – egy költeményfüzér a Balaton kultuszának szolgálatában”, in szerk. FÁBRI Anna és ÁCS Anna, *Jer, nézd a Balatont: Reformkori művelődéstörténeti szemináriumok és konferenciák, Badacsony 1999–2002*, 71–84 (Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007).

¹⁵ Lásd Szajbély Mihály elemzését: SZAJBÉLY Mihály, „Álom Otthon Államról: A magyar Tempe völgyévé rajzolt Balaton”, in szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, „Mester Jókai”: *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, 87–104 (Bp.: Ráció, 2005).

¹⁶ Itt elsősorban Endrődi Sándor és Sziklay János nehezen hozzáférhető elbeszélésköteteire gondolok. ENDRŐDI Sándor, *Balatoni ég alatt* (1884); SZIKLAY János, *Szép Balaton mellől* (1884).

írta: „Eötvös Károly háromkötetes nagy műve mindmáig az egyetlen szépírói ábrázolás a Balatonról.”¹⁷

A Balaton nemzetiesítése

Eötvös Károly elbeszélője azt írja az *Utazás...* első kötetében, a balatoni körút ötlete annak kapcsán vetődött fel benne, hogy erdélyi barátaival, Nagy Miklóssal és Gyulai Pállal (utóbbival nem először és nem is utoljára a mű során) egy ízben azon vitatkoztak össze, hol finomabb a bor?¹⁸ A vita megoldásában – ahol természetesen felszínre kerültek és egymásnak feszültek Erdély és a Balaton-vidék egyéb kulturális értékei – döntő szerepe volt annak, hogy Gyulaiék előtte sosem jártak a Dunántúlon.¹⁹ A terv melynek keretében 1875 nyarán, korántsem a teljesség igényével, bejárták a Balaton egyes vidékeit – kettős

¹⁷ Illyés, felütése ellenére, csöppet sem kultikus hangnemben írja mindezt. A szöveg így folytatódik: „Nagy fogyatékosága épp az, hogy szépírói.” ILLYÉS Gyula, „Új úton a Balaton körül”, in szerk. ALEXA, *Eötvös Károly...*, 139.

¹⁸ „És azután Erdély borai!

Ennél a kérdésnél már Nagy Miklós is tűzbe jött. Aki azt merte volna állítani, hogy van a világon jobb bor, mint az erdélyi, és van a világon jobb pojnikalma, mint a tordai: annak még Nagy Miklós is úgy nekiment, mint az oroszlán. Pedig Nagy Miklósnál szelídebb eleven lényt a tudomány sem ismer.

No de hát még Gyulai Pál úr! Őelőtte még Kolozsvár környéke is a csodálatos szép tájak közé tartozott.

De hát én, a túladunai ember vitába mertem velük keveredni. Borban, tájak szépségében, régi századok fennálló emlékeiben, még a pojnikalmaiban is a Dunántúlt a legelsőnek állítottam.

Gyulai lecáfolt keményen.

– Jól van, Gyulai Pál úr! Ön a Dunántúlt és a Balaton vidékét sohase látta. Tehát kettő közül választania kell. Vagy eljön velem Badacsonyi vidékére, vagy nem vitatkozik többé se velem, se mással.

Mit? Nem vitatkozni többé? Inkább eljött volna Gyulai Pál úr velem az Északi-sarkra.

Így született meg a Balaton körüli utazás nagy gondolata.” EÖTVÖS Károly, *Utazás a Balaton körül* I. (Bp.: Révai 1901), 10–11. (A továbbiakban: EÖTVÖS 1901a)

¹⁹ Uo., 6.

volt. A szöveg szerint Eötvös egyfelől meg akarta ismertetni barátaival, Gyulai Pállal, Nagy Miklóssal, Szilágyi Sándorral és Salamon Ferencsel a Balaton vidékét, hogy többet ne kelljen, vagy legalábbis igazságos keretek között lehessen vitakozniuk Erdélyország és a Balaton primátusáról, s ezzel kapcsolatban egy hasonló, végül nem megvalósult erdélyi utat is kilátásba helyeztek.²⁰ Másrészt az, hogy Eötvös hangsúlyozottan erdélyi embereket – Gyulai Pál személyében a kortársi irodalom talán legfontosabb kritikusát, tudósát, irodalmárát, továbbá Salamon Ferencet és Szilágyi Sándort mint történetészeket – hurcolt oda a Balaton mellékére, egyfajta legitimációs aktusnak is tekinthető. Erdélyi embernek kell látni a Balatont, hogy az méltán híressé váljék! – sejlik föl az első fejezetben, és az önéletrajzi elbeszélő úgy tünteti föl, hitt is benne sokáig, hogy Gyulai (ahogy ígérte) beleteszi a Badacsony hegyén szerzett élményeket a *Romhányiba*, de csalódnia kellett. Gyulai huszonöt év múltán se fejezte be művét, ezért kellett neki megírnia a balatoni utazás történetét.²¹

²⁰ „– Jól van, Miklós, segítünk a bajon. Te elhurcolsz engem Tordára, Kolozsvárra, megmutatod a tordai hasadékat, s megtanítasz, miként kell készíteni a kolozsvári káposztát és tordai pogácsát, s hol terem a pojnik és batul? Így is lesz pihenőd. Azután én elviszlek téged Túl-a-Dunára, s megmutatom a Balatont. Elvisszük Gyulai Pált, Salamon Ferencet, Szász Károlyt, Szilágyi Sándort is, erdélyi barátainkat, lássanak világot valahára ők is. Így is lesz pihenőd.

Erdélyi utunk és pihenőnk sohase jött létre, de a Balaton körül csakugyan utaztunk, úgy, ahogy megállapodtunk. Szász Károly elmaradt, helyette Szentirmai József lett a társunk.” EÖTVÖS 1909, 230–231.

²¹ „De hát miért vártam én huszonöt esztendeig?

Jó okom volt.

Gyulai Pál úr lelke egy pillanatra lángot vetett a Badacsony tetején. Fényes és melegítő lángot. S azt mondta előttünk, hogy Romhányijában fel fogja dolgozni utazásunk emlékeül a Balatont és a Badacsonyt.

Ezt akartam én bevárni. Hogy fölülkerülhessek, és én bírálhassam meg őt. [...]

De most már nem várom tovább. Lehetetlen. Én úgy érzem, hogy én halandó ember vagyok. Romhányi huszonhét év óta készül, és negyedfél ének van belőle készen. Eddig várni nem akarok. Tehát csak megírom már ezt a Balaton körüli világotuzást.” EÖTVÖS 1901a, 3–4.

Túl azon, hogy a regionális reprezentációk versengő jellegéből adódóan Eötvös művében is sorozatosan tetten érhető különböző kontextusokban és szempontok szerint a Balaton-vidék Erdéllyel (kevesebb szer az Alfölddel) való összevetése,²² Eötvösök közös utazásába beleíródik Erdély regionális autonómiájának és az ország kultúrájára gyakorolt hatásának századvégi jellege. „Nagyon erős gyomra van Budapestnek. [...] Annyi kavicsot, kígyót, békát, tótot, csehet, németet, galíciai jövevényt befogad évenként, hogy az erdélyiekre ugyan szüksége van. Nem éppen hánytatónak, hanem gyomorerősítőnek. Bár jönnének többen.”²³ Gyulai Pál mint a nemzeti irodalom preformálásának egyik letéteményese és tudós társai (valamennyien – beleértve eredetileg velük tartó, majd az utazástól visszavonuló Szász Károlyt is – az MTA tagjai) a magyar kultúrára, jelentős hatást gyakoroló személyként látogatják meg a Balatont mint vendégek. Az illusztris társaság mint legitimációs biztosíték mellett itt azonban megjelenik a tájat csak meglátogató, kívülről, felszínesen (vendégként, turistaként) szemlélő és az azt belülről ismerő (származásilag a régióhoz kapcsolódó, annak kultúráját sajátjaként kezelő) lokálpatrióta perspektívájának elkülönülése is. Erdélyi ember kell a Balatonra, de „[...] túladunai ember kell közibük egy vagy kettő, aki a költőnek, a történetírónak [...] az utat megmutassa.”²⁴ Az

²² „Ezért szebb a hegyes-völgyes, tavas és folyamatos tájkép, mint az alföld vagy a kiskunsági homok. Ez is szép. Én is szeretem. Petőfi lánglelke csodává tette ennek szépségeit. Hejh, de mégiscsak más Badacsony és Szigliget környéke!” EÖTVÖS Károly, *Utazás a Balaton körül* II. (Bp.: Révai, 1901), 88. (A továbbiakban: EÖTVÖS 1901b) „Ez az ősnémaság van Badacsonyban éj közepén, ha tiszta az ég, s a szellő se mozdul, s ha a nyári nap nagy munkája után mindenki elalszik. Más vidéki népek, fővárosi embernek fogalma sincs erről a némaságról. Még a szigligeti, tördemici, tomaji kakasszó se zendül meg itt, vagy nem hallatszik ide. Ez az ősnémaság lepte meg legjobban a társaság erdélyi tagjait. Nem is csoda. Erdélyben soha sincs némaság. Ott a szász mindig morog, az oláh mindig jajgat, a magyar pedig mindig káromkodik. Mindig szidja azt a másik kettőt. Ott nem lehet némaság.” Uo., 187.

²³ EÖTVÖS 1901a, 6.

²⁴ EÖTVÖS 1901a, 5.

idézett szöveghelyek kedvesen élcelődő mondataiban tetten érhetjük a századvégi regionális irodalom két kulcskérdését is. Az egyik az irodalom intézményrendszerére vonatkozik: arra, hogy a reformkortól kezdődően Budapesthez mint centrumhoz kötődő tudományos, kulturális, irodalmi élet²⁵ hegemoniája mellett megjelenik a decentralizáció, a regionális kultúra felmutatásának igénye.²⁶ Másfelől annak tapasztalata, hogy a régiót csak saját szülötte ismeri igazán. Valamennyi olyan gondolatmenetnek, mely az irodalom és művészet földrajzi meghatározottságait hangsúlyozza – a *genius loci* toposzától egészen az 1930–40-es évek magyar tájirodalmi törekvéseiig és a kisebbségi irodalmak önmeghatározásaiig – központi eleme volt a konkrét földrajzi hely és az abba beleszülető szerző viszonya.²⁷ E szenzualista kérdésfelvetés mögött implicit módon ott áll, hogy a táj irodalmi reprezentációjának hitelét az adja, hogy írója jól ismeri azt, otthonaként, szülőföldjeként tekint rá.²⁸

Így Eötvös, aki eleinte kénytelen-kelletlen, aztán egyre nagyobb kedvvel fog hozzá az íráshoz, „túlادunai emberként”,

²⁵ Lásd: GERGELY Gergely, *Táj és irodalom* (Szeged: Új Nemzedék, 1943), 13; ZENTAI Mária, „A város szerepe a kora reformkori magyar irodalomban”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 103, 3–4 sz. (1999): 335–344; SÁNTA GÁBOR, „A XIX. századi magyar próza Budapest-képe”, *Irodalomtörténet*, 30/80, 1. sz. (1999): 190–216.

²⁶ Lásd Mikszáth Kálmán Gárdonyi Géza *Figurák* című kötete elé írt előszavát 1890-ből: „A törvényszéki vádlottaknál csak az általános kérdések között szerepel, hogy az illető hova való; a lényegre mindegy. A könyvnél fájdalom majdnem az a főkérdés, hogy «hol látott napvilágot?» Egy szegedi illetőségű könyv már előre fitymáló mosolyt csal a kritikusi ajkakra, s e mosoly alatt lappangva szinte ott lebeg már a sententia: «Bűnös és büntetendő!» [...]

Nagy primitivitás ez s nincs is meg egyebütt, csak az irodalomban, mert a fülemilének ha dalol, nem kételkednek azért a nótájában, VI. hogy nem a városligeti faszorban teszi, hanem valahol a szatymazi bokrok között. MIKSZÁTH Kálmán, „Előszó” in GÁRDONYI Géza, *Figurák* (Bp.: Singer és Wolfner, 1890 [Nyomatott Endrényi testvéreknél Szegeden]), V–VI.

²⁷ GERGELY, *Táj és irodalom...*, 3–17.; POMOGÁTS Béla, „Bevezetés”, in összeáll. POMOGÁTS Béla *Magyar Dunántúl: Művelődéstörténeti olvasókönyv*, 5–15 (Pécs: Pro Pannonia, 2007) 7–8.

²⁸ GERGELY, *Táj és irodalom...*, 15–17.

maga válik a balatoni táj krónikásává, Ehhez kapcsolódik, hogy a három kötet nyomán Eötvös sok-sok, a Balatonról hosszabban-rövidebben értekező szerzőt (Csokonai Vitéz Mihályt, Berzsenyi Dánielt, Vörösmarty Mihályt, Jókai Mórt) felelmelet, de sommás „műértelmezései” a legtöbb esetben szinte célzottan abban merülnek ki, hogy az egyes szövegek – például Berzsenyi *Búcsú Kemenes-aljától* című versének vagy Jókai *Az arany ember* Füred-fejezetének) földrajzi pontosságát, referencialitását mérlegelik. S ez még Kisfaludy Sándor esetében is igaz, akit – mint sümegi születésű, Balaton-vidéki, tősgyökeres magyar nemest – kiemelten kezel, mi több, nem ritkán kultikus beszédmóddal közelít hozzá. Az Eötvös által működtetett elbeszélő tehát, mint lokálpatrióta, korrigálja, megerősíti vagy árnyalja a Balatonnal kapcsolatos korábbi irodalmi képzeteket.

A könyv első fejezete a Balaton valódi felfedezését – amire egy ilyen csekély út nem is vállalkozhat – nem a széleskörű tudományos kutatásoktól, hanem az irodalmi reprezentációtól várja:

„Hogy a Balaton máig sincs még felfedezve: legékesebben bizonyítja ezt az a húsz-harminc tudós férfi, akit a történetírás balatoni bizottságnak nevezett el, és aki tíz év óta mindig a Balatont fedezi föl, de munkáját máig se végezhetette el. Vannak barátaim is e bizottságban. Herman Ottó már korábban fölfedezte a Balaton halait s madarait. Daday fölfedezett benne több mint százötven fajta rákot. Lóczy egészen közel jár ahhoz, hogy fölfedezze partjait, s mások közel járnak ahhoz, hogy fölfedezzék mélységeit. Azonban a halak és madarak, a rákok, partok és mélységek még mindig nem a Balaton. [...]”²⁹

Az elbeszélő relativizálja a Balaton Bizottság természettudományos munkáját,³⁰ s a továbbiakban – a mű egyik legismer-

²⁹ Eötvös 1901a, 4–5.

³⁰ 1891-ben alakult meg Lóczy Lajos kezdeményezésére a Magyar Földrajzi Társaság Balaton Bizottsága, melynek célja a Balaton természeti és kulturális

tebb szöveghelyén – kinyilvánítja, mi az, amit fontos tudnunk a Balatonról és milyen az a legitim mód, ahogy a Balaton megismerhető:

„A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkeség a múltból s ragyogó reménység a jövőre. Se mérnök, se tudós, se állatbúvár azt igazán felismerni sohase lesz képes. Utazó kell ahhoz, aki egyúttal költő és történetíró [...]”³¹[kiemelés R. D. Sz.]

Sokat mond nekünk ez a híres idézet. Ha a balatoni utazások élőbeszédszerű, folytatásokban született, lazán egymáshoz kapcsolódó szövegei nem tántorítanak el ettől a sejtelemtől, azt gondolhatnánk, Eötvös programszerűen a fenti idézet kiemelt hívószavainak akart megfelelni írás közben.

Ábránd és költészet – a Balaton eszméket fejez ki, esztétikai élmény: „[...] éjjele, nappala s örökké változó színpompája egy szempillantásig se hagyják mozgás nélkül, elevenség nélkül. S eszmét, gondolatot és érzelmet nemcsak ezek szülnék [...]. [k]öltő és festő keresheti szerencséjét e táj szépségein.”³²
Történelem és hagyomány – a Balaton a magyarság történelmének „kincses ládája”, nemzeti hagyományaink hordozója. „Ez omladékok magasságából ezer magyar esztendőnek, száz nagy családnak, ezer szerelemnek és balsorsnak s egész nemzetünk történetének élő képe tekint le ránk.”³³ Így válik fontos részévé a műnek – gyakran úgy érezhetjük: a valódi utazás le-

értékeinek felkutatása, tudományos vizsgálata volt. A Balaton Bizottság 1918-ig több mint tizenöt kötetben adta közre *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményeit*. A Balaton Bizottság célkitűzéseiről lásd: Lóczy Lajos, „A balatoni tudományos kutatásokról”, *Földrajzi Közlemények* 4, 9–10. sz. (1896): 284–289. A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Nemerikényi Antal vezetésével.

³¹ Eötvös 1901a, 5.

³² Eötvös 1901b, 88.

³³ Uo.

írásának rovására – az a sok-sok, régi korokba merengő történet, melyek mindegyike a tájhoz kötődik. A középkori tihanyi barátok birtokrendezése, éves jövedelmei és kiadásai;³⁴ Pisky István tihanyi várkapitány és Ibrahim aga párbaja és nevetető levélváltása;³⁵ az 1825. évi országgyűlés Balatonfüreden; az első balatoni gőzhajó megépítése és még sok egyéb³⁶

Édes-bús mesék – erre utalnak azok a népballadába illő történetek, amiket Eötvös csak hallott, vagy a helyiek beszélik, s melyek folklorisztikus patinával vonják be a balatoni tájat, tükrözve az ott élő ’naiv nép’ lelkületét. Ilyen Sobri Jóska, a bakonyi betyár és Répa Rozi szerelme;³⁷ a remeteséget fogadott „kettős evangyélita”;³⁸ a jég hátán örök hűséget esküdő hitvesi pár sorsszerű halála;³⁹ vagy az alsóörsi halászok vízbefúlása.⁴⁰

Különös magyar emberek – azok a történetek, amelyek a „balatoni ember” egy-egy ideáltípusát és specifikumait megvilágító alakokat zsánerképekbe, anekdotákba vagy fejezeteken átívelő hosszú elbeszélésekbe zsúfolva mutatják meg. A bőkezű Ranolder János püspök;⁴¹ az állhatatos Magyarai Kossa Eszter;⁴² s persze Kisfaludy Sándor, a Balaton koszorús költője és hitvese, az egekig magasztalt nőideál: Szegedy Róza.⁴³

Talán a *múlt* fontossága evidens az olvasó számára, lévén, hogy a kötet – hasonlóan Eötvös Károly más munkáihoz –

³⁴ *A tihanyi barátok*, EÖTVÖS 1901b, 16–41.

³⁵ *A tihanyi erősség*, Uo., 42–61.

³⁶ *Emlékezések*, EÖTVÖS 1901a, 87–108.

³⁷ *Répa Rozi története*, EÖTVÖS 1901b, 95–110.

³⁸ *A remetebarang lakója*, EÖTVÖS 1901b, 1–15.

³⁹ *A Balaton*, EÖTVÖS 1901a, 212–217.

⁴⁰ *Az utolsó szó Istenhez*, Uo., 218–225.

⁴¹ *János püspök*, Uo., 13–34.

⁴² *Magyarai Kossa Eszter*, Uo., 252–266.

⁴³ Kisfaludy Sándorról és Szegedy Rózáról Eötvös kötetének több fejezete szól, ezeket külön tanulmányban elemeztem. Lásd: RADNAI Dániel Szabolcs, „Kisfaludy Sándor portréja és a nemzeti irodalom képe Eötvös Károly balatoni utazásaiban”, in szerk. BÍRÓ Gyöngyvér *Szakkollégiumi Füzetek* 5., 51–63 (Szeged: SZTE Móra Ferenc Szakkollégium, 2018).

majdnem teljes egészében emlékezés. Emlékei azonban nem valamifajta kronologikus vagy fontossági sorrend mentén helyezkednek el a kötetben; teljesen más időpontban történt események (s közéjük ékelte elbeszélői értékelések vagy leírások) követik egymást, így helyenként nagyon nehéz elkülöníteni, mely idősíkhhoz tartozik egy-egy szövegrész. A balatoni utazás történetében megjelenik – a magyar nemzet nagy alakjainak, döntő napjainak történelmi spektrumán túl – Eötvös saját gyerekkora (az 1840–50-es évek),⁴⁴ az 1875-ös utazás, illetve az írás pillanata (1899–1900) között eltelt idő,⁴⁵ sőt, *A balatoni utazás végében* még az 1900-as évekig is elkalandozik, mikor is felesége, Fromm Etelka 1905-ben bekövetkezett haláláról számol be.⁴⁶ A múltnál azonban homályosabb a jövő.

„A jelen mindig vitás, a jövő mindig kétes, de a múlt igaz.”⁴⁷ – írja a Jellasics bánról és István nádorispán találkozásáról szóló fejtegetésében, s való igaz: a jelen és jövő távlati kevésbé játszanak szerepet a balatoni táj nemzetiesítésében, de bizonyos kontextusokban ez is megjelenik. Konzervatív civilizáció- és modernizáció-kritikájának bemutatása és a balatoni turizmussal kapcsolatos reflexióinak elemzése külön tanulmány tárgya,⁴⁸ de itt is érdemes idézni néhány gondolatát a Balaton jövőjével kapcsolatban. „Kopár helyek ma, gyönyörű pihenők és messzelátók villatelepe majd a közeljövőben. Tündértanya lesz még Tihany nemsokára.” – írja, visszavezetve az olvasót Tihany történelmi múltjából az 1875-ös utazáshoz, majd nem sokkal később:

„Szerencsés múltja, virágzó jelene, ragyogó jövendője van Balatonföldvárnak. De csak úgy, ha a magyar társa-

⁴⁴ Lásd például a fogas király történetét „A magyarok fája” (Eötvös 1901a, 50–64.) vagy a „Negyvenöt év előtt” című fejezetet (Eötvös 1901b, 70–80.).

⁴⁵ „Szárszó, Szemes, Lölle úgy maradtak el mellettünk, mint útszéli fák. Fürdőtelep ez ma már mind, de nem volt akkor még egyik se az.” Uo., 62., 65.

⁴⁶ „Az én tavalyi Karácsonyom”, Eötvös 1909, 307–313.

⁴⁷ Eötvös 1901a, 284.

⁴⁸ NÉMETH G., „Egy vidékies...”, 209.

dalom egykor egyetlen nemzeti társadalommá alakul át. Ha osztályok, rendek, rangok, felekezetek, pártok, birtokterületek darabokra nem tördelik szét.”⁴⁹

A jövő zálogát tehát egy társadalmi egyenlőtlenségektől mentes világ elérésében, ún. „nemzeti társadalommá” válásában látja, noha – amint azt a fenti idézet is érzékelteti –, itt még nem tartunk. A balatoni fürdőkultúra vonatkozásában szól a magyar társadalom állapotáról és fejlődéséről a második kötet egyik hosszú gondolatmenete, mely ugyancsak azt a képzetet erősíti, hogy a magyar nemzet sorsa kivétel a tájra: a balatoni fürdőkultúrában reprezentálódik a magyar társadalom politikai-kulturális széttagoltsága és tovahagyományozódó konfliktusossága.⁵⁰

Az utazás tényében benne láthatjuk még azt a törekvést is, mely által a körüljárt térség határokat kap, elkülönül más szűkebb régióktól, illetve kirajzolódnak centrumai és perifériái.⁵¹

⁴⁹ EÖTVÖS 1901a, 62–63.

⁵⁰ „Balaton-Földvár főrendi fürdő, Siófok zsidó fürdő, Almádi polgári fürdő, Kenese hivatalnokfürdő, Balaton-Füred hol papi, hol zsidó fürdő, Badacsony nemesi fürdő, Keszthely vegyes fürdő. És így tovább.

Mi ennek az oka?

Bizonyosan a Balaton vize. Sokan vannak, akik azt hiszik, hogy ez a víz különbséget keres is, talál is, tesz is a különböző rendű, rangú, osztályú és felekezetű emberek bőre között.

Ezer szélrohama van a levegőnek, ezer hullámcsapása a Balaton vizének.

Egyik hullám főrendi, másik hullám polgári hullám. Egyik hullám keresztény, másik hullám zsidó hullám. Meg lehet ám ezt ismerni biztosan. Miről? A manó tudja. Csak az a bizonyos, hogy Balaton-Földvár felé nem megy zsidó hullám, Siófok felé pedig nem megy keresztény hullám.

Ilyen a balatoni szél is. Ilyen a balatoni napfény is. [...]

Baj lesz ugyan, hogy az isten napja egyenlően süt ezentul is mindenkire, de ezen már nemigen lehet törvényhozásnak segíteni. Ez ellen a segítséget a magán tevékenységnek kell átengedni. A finomabb izlésűek kesztyűt huznak majd a fejükre, hogy a fejüket legalább az a napsugár ne érje, mely a parasztra, iparosra, zsidóra és munkásosztályra is egyaránt ragyog.” EÖTVÖS 1901b, 63-65.

⁵¹ „Ahogyan a térképek leszögezték a határvonalakat, ugyanúgy szögezték le az útirányvevők és útleírások az útirányokat és az utazás közben meglátogatandó

A Balaton vonatkozásában már önmagában probléma, hogy vidéke nem egy különálló, kulturális autonómiával rendelkező tiszta etnikai közösség vagy etnográfiai egység mentén határolható el – mint ahogy ez elsőrendű például székelyföld irodalmi reprezentációjában⁵² –, hanem más, kevésbé kézzelfogható, hozzávetőlegesen meghatározható szempontok (például táji tagolódás) alapján. A 19. század eleji beszámolók ingadozók voltak a tekintetben, hogy mi tekinthető tulajdonképpen a „Balaton-vidék” részének, vagy inkább mi tarthat számont érdeklődésre a Balaton környékén. Oláh János 1834-es beszámolója például – Somogy megye korabeli kulturális elmaradottságának⁵³ ismeretében nem meglepő módon – mellőzi a déli oldal part menti településeit, hasonlóképp Szerelmei Mik-

objektumokat. [...] A magyarországi utazás nem volt többé az európai utazás része, hanem saját értékét és vonzerőt nyert. Az országon belüli utazások során előtérbe került a tájak »nacionalizálása«: magyar költők idézése, hírességek és történelmi események felelgetése által. A külföldi utazások a magyar múlt megismerésének és a magyar jövőbe való bepillantásnak az eszközei lettek. Mint a zsinór kifinomult mintájává sodort cérnaszálak, az utak és útleírások belefonódtak a nemzet és területe történelmébe.” – írja Irina V. Popova-Nowak, az 1750 és 1850 közötti magyar utazási kultúráról szóló tanulmányában. POPOVA-NOWAK, Irina V., „A nemzet felfedezésének Odüsszeiája. Magyarok Magyarországon és külföldön, 1750–1850”, ford. KÁRMÁN Gábor, *Korall* 7, 11. sz. (2006): 128–152, 147–148. Hasonló térkonkretizáló aktusról beszél T. Szabó Levente is Orbán Balázs székelyföldről szóló munkája kapcsán. Lásd: T. SZABÓ Levente, „Erdélyiség-képzetek...” 37.

⁵² T. SZABÓ Levente, „Erdély népei« A tér ideológiái és Erdély képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban”, in T. SZABÓ Levente, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, 100–193 (Kolozsvár: Komp-Press, 2008), 145.

⁵³ Somogy megye kulturális lemaradása Zalához és Veszprémhez képest régi időkre megy vissza; ugyanakkor már a 19. században megjelent az igény Somogy „valódi”, nem csak felszíni megismerésére, értékeinek felfedezésére (Lásd: N. A. KISS Sámuel: „Értekezések Somogyról”, *Tudományos Gyűjtemény* 6, 5. sz. (1822): 35–50). Baksay Sándor például *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* című millenniumi könyvsorozat Somogy-fejezetében egész gondolatmenetét Losontzi István ismert gúnyoló Somogy-jellemzésének megcáfolására alakította ki. BAKSAY Sándor, „A Mecsek és környéke”, in *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország*, 4. köt., 291–322 (Bp: Magyar Királyi Államnyomda, 1896).

lós 1848-as *Balaton Albumához*, mely csak a Balaton-felvidék néhány, már a korban is reprezentatív helységét (Füredet, Tihanyt, Sümegyet, valamint a Badacsonyt, Csobáncot, Szigliget, Rezi és Tátika hegyét) mutatja be. Horváth Bálint ugyancsak ebben az évben íródott útikönyve azonban Füred részletes jellemzése mellett valamennyi Zala, Veszprém és Somogy vármegyei part menti településre kitér.⁵⁴ A Balaton-vidék földrajzi meghatározásával kapcsolatos tanácsstalanság tükröződik a térség első néprajzi vizsgálatánál, Jankó János 1902-es összefoglalásában⁵⁵ is. „[...] a Balaton-mellék a köztudatban meglehetősen bizonytalan kiterjedésű; három vármegyéhez is tartozik, történelmi múlt össze nem kapcsolja részeit; nyelve csakúgy magyar, mint a környezeté; természetes földrajzi határokkal sem vonható körül” – írja a szerző, aki eleinte többszörösen igyekszik bővíteni a tervezett ötven falu spektrumát, majd a megvizsgálandó többlet-területek volumene miatt vissza is retten mindettől, végül a Balaton Bizottság direktívájában állapodik meg. Mi szerint „[...] feldolgozandó mindazon községek néprajza, a melyek a Balaton víztükrében osztozkodnak, mert az kétségtelen, hogy ezeket a községeket földrajzilag a Balaton tulajdona, néprajzilag egy közös foglalkozás, a halászat, határozottan jellemzik. Ez tehát a Balatont körülzáró falvak legelső és teljesen zárt gyűrűje, a melyen túl a falvaknak sem Balatonuk, sem halászatuk nincs, s a melynek 50 községében 55.000 főnyi ma tiszta magyar lakosság él.”⁵⁶ A számszerűsíthető lehatárolások tekintetében Jankó János néprajzi munkája

⁵⁴ Lásd: OLÁH János, „Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben”, *Tudományos Gyűjtemény*, 18, 3. sz. (1834): 51–96; SZERELMEY Miklós, *Balaton albuma. Emlék Füred s környékéről* (Pest: Edelmann Károly tulajdona, 1851) [Reprint kiadás, 1983, gond. SEBESTYÉN Lajos]; HORVÁTH Bálint, *A'füredi-savanyúvíz 's Balaton' környéke. Kézi-könyvül a' savanyúvízi, 's balatongőzösi minden karu, 's rendü tisztas vendégeknék*, (Magyaróvár: 1848), 115.

⁵⁵ JANKÓ János, *A balatonmelléki lakosság néprajza* [A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, III. köt., A Balaton környékének társadalmi és embertani följajza, II. rész] (Bp.: Balaton Bizottság, 1902).

⁵⁶ Uo., V.

korántsem végpont, Holényi László és Dr. Tóth Kálmán 1974-es *Balaton monográfiájában* ismertetik a balatoni „érdekeltségi terület” 20. század során felmerült – esetenként merőben más szempontok alapján felállított – meghatározásait.⁵⁷

Egy olyan korban tehát, mikor is az utazás még nem mindennapi tapasztalat a társadalom valamennyi rétege számára, s a különböző tájakról, térségekről való tudást nagyban meghatározza az irodalmi reprezentáció, nagy jelentősége volt annak, hogy Eötvös Károly a Balaton mely kisebb egységeit járja be barátaival, melyikről beszél sokat, melyről kevesebbet.⁵⁸ Eötvös esetében ez nemcsak az utazás megtervezésétől függött, hiszen – ha nyomon követjük a három kötet folyamán az 1875-ös balatoni körutazást – maga a tényleges út csupán Balatonboglárt, Badacsonyt, Gyulakeszit, Tapolcát, Sümegtet

⁵⁷ „A végleges lehatárolás még nem történhetett meg, mert azt [...] igen gondos, mindenre kiterjedő vizsgálatnak kell megelőznie. Csak érdekesség szempontjából említjük meg, hogy az 1925-ben a Balaton Társaság által kiadott »Balatoni kalauz« szerint a »valódi Balatonvidék« még 126 községet (köztük Marcalit, Lengyeltótit, Niklát, Bálványost, Ádándot) és 2296 km² összterületet foglal magában. Ez átlagban 8 km széles parti területnek felel meg. Az 1931-ben megalakult M. Kir. Balaton Intéző Bizottság hatásköre már csak a Balaton partvonalától számított kb. 3 km távolsáig terjed ki. Az 1958-ban elkészült regionális tervvázlat még mintegy 74 községet vett fel a Balaton-tájhoz tartozónak, az ezután készült, már rendszeres állami hitelt felhasználó fejlesztési tervek azonban ténylegesen már csak mintegy 40 üdülőhelyiségre terjednek ki [...]” HOLÉNYI László és DR. TÓTH Kálmán, „Bevezetés”, in szerk. DR. TÓTH Kálmán, *Balaton monográfia* (Bp.: Panoráma, 1974), 7. A Balaton társadalmi fogalmáról és meghatározási nehézségeiről lásd: SCHLEICHER Ver a, *Kultúrfürdő: Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között* (Bp.: L’Harmattan, 2018), 11–21.

⁵⁸ A térség konkrétabb lehatárolásának tudatossága (s az irodalompiaci érdekek szem előtt tartása) érződik következő megjegyzésében a sümegi püspöki palotával kapcsolatban: „Ez a palota a várhegy alján fekszik. Azt mondják: Padányi Biró Márton püspök építette a múlt században. Érdekes alak ez a püspök. Kemény magyar, de azért némettá akarta tenni Magyarországot. Története azonban nem a Balatonhoz, hanem a Bakonyhoz tartozik. Talán ott majd visszatérek rá.” (EÖTVÖS 1901b, 262.) Ugyanis Eötvös később (1904) külön kötetben emlékezett meg a Bakony vidékéről.

és Hévizt foglalta magában.⁵⁹ A balatoni utazás egymásba fonódó történetei azonban jócskán tágabb téri dimenzióval rendelkeznek, mint a ténylegesen meglátogatott települések; sokkal több olyan helyszínhez kötődnek, amelyről az elbeszélő csak történeteket mond, úgy, mint Veszprém, Balatonakarattya, Balatonfüred, Tihany, Balatonudvari, Vérkút, Balatonalmádi vagy Keszthely.

Ha az egymást követő történeteket s a háttérükként szolgáló színterek arányát megvizsgáljuk, kiderül, a Balaton mely területei válnak fölülreprezentált jelölökké, kirajzolva mintegy a térség belső centrumait, s mely vidékek rekednek kívül ezen. Utóbbival kezdve megállapíthatjuk, hogy Eötvös könyveiben – noha megjelenésük időszakában (1900–1909) már számos déli fürdőtelepülés fejlődésnek indult kulturális értelemben is⁶⁰ – csupán érintőlegesen jelenik meg a Balaton déli partja. Utazóink odafelé és visszafelé is a déli vasutat veszik igénybe, de éjszakára nem szállnak meg sehol, s a hazaút élménye is csak az északi part elbűvölő látópontjait juttatja eszébe az elbeszélőnek.⁶¹ Ehhez képest az északi part sokkal előnyösebb helyzetben van; számos helységhez kapcsolódnak külön feje-

⁵⁹ Az 1861-ben megépült Budapest felől közlekedő déli part mentén haladó vasúton keresztül érkeztek Balatonboglárra, ahonnan gőzhajóval keltek át az északi partra, s a Badacsony hegyén szálltak meg. Itt töltöttek két napot; első nap Gyulakeszire és a Csobánc hegyére kirándultak, másnap pedig Tapolcán keresztül gyorskocsival mentek Sümegre. Onnan indultak haza ugyancsak gyorskocsival dél-nyugat felé; út közben csak Hévizen álltak meg, s végül Balatonszentgyörgyön szálltak fel a Budapest felé tartó déli vonatra.

⁶⁰ ZÁKONYI Ferenc, „A balatoni üdülés, üdültetés és idegenforgalom története”, in szerk. DR. TÓTH Kálmán, *Balaton monográfia...*, 486–487.; SCHLEICHER, *Kul-túrfürdő...*, 72–81.

⁶¹ „A vaskosci tovább zörög, kéménye ontja a füstöt, keserves forráság bágyaszt, a nap is önti, a Balaton is önti ránk sugarát, repülünk. [...] Álljunk meg itt egy pillanatra, s tekintsünk át a Balatonon a túlsó partra. Kis falucska, kis tornyocska látszik. Talán nem is egy, hanem kettő. A falu mint-ha bele volna építve a vízbe. Kicsiny falu, alig hatvan-hetven háza. A neve: Balatonudvari.” Eötvös 1909, 256.

zetek, akár több is, úgy, mint Balatonfüred,⁶² Tihany,⁶³ Badacsony hegye és környéke,⁶⁴ valamint Sümeg esetében.⁶⁵ Utóbbi helyszínek már régóta, a reformkortól fontos szerepet töltek be a Balaton-vidék képzetek megteremtésében. Megjelenésük Eötvösnél majdhogynem magától értetődik. Ugyanakkor olyan helységek, mint Balatonakarattya (ahol az egykori nagy szilfa, a „magyarok fája” hullatta lombjait), Balatonudvari (ahol egykor szív alakú sírokat faragtak az elhunytaknak) vagy a Lovasi hegy (ahol, Morócza Kálmán birtokán, Eötvös Károly végül nekilátott összes művei megírásának) bemutatása bizonyos értelemben a tér eleddig kevésbé ismert részeinek kanonizációját jelenti. Ezek a kisebb földrajzi egységek így kapcsolódnak a már meglévő dominánsabb reprezentációkhoz, s – a nemzeti mint érték kategória által – fontosságuk lokális önidentifikációs és turisztikai értelemben is megnő.

Az sem érdektelen, hogy az egyes helyszínek kapcsán Eötvös elbeszélője milyen képzetekhez, konnotációkhoz nyúl, miként mutatja be, hogyan karakterizálja a kisebb földrajzi egységeket. Ebből a szempontból szembevetendő, hogy a szűkebb terek karakterizálásában is a *múlt* a legfontosabb dimenzió; majdnem valamennyi felsorolt községnek kizárólag a múltjáról esik szó, elenyésző esetben fordul az elbeszélő érdeklődése a jelen vagy a jövő felé. Ha mégis, akkor – ahogy a fürdőturizmus esetében is – szólama több mint pesszimista, vagy legalábbis kétellyel teli. Továbbá rendkívül izgalmas, hogy Eötvösnél erőteljesen egy falusias, természetközeli Balaton képe sejlik fel, hiszen a három kötetben felbukkanó nagyobb községek

⁶² *Balatonfüred; Magyar fürdő, magyar orvos; Emlékezések; Az első Magyar Nemzeti Színház; Hogy utaztak régen?; Vörösmarty; Jókai* című fejezetek.

⁶³ *Tihany, A remetebarlang lakója, A tihanyi barátok, A tihanyi erősség* című fejezetek.

⁶⁴ *Negyvenöt év előtt; A világ legszebb vidéke; Miként kezdődik Himfy szerelme, Szegedy Róza szeret; Az elválás; Badacsony tetején; Gyulai Pál úr* című fejezetek.

⁶⁵ *A költő életéből; A lakatlan palota; A sümegi kékfestő; A Darnay-gyűjtemény* című fejezetek.

kapcsán, melyek a 20. század során rövidesen városi rangot is kapnak (Tapolca, Sümeg, Keszthely) Balatonfüreden kívül szinte egyáltalán nem mutatkozik igény a Balaton melletti *urbanizációs* törekvések bemutatására. Valójában az sem igaz, hogy Füred városiasodásával sokat foglalkozna az elbeszélő: a színházalapítással és a gőzhajóépítéssel kapcsolatos pezsgő, polgárosodó, reformer Füred képe a múltra, az 1830–40-es évekre korlátozódik. Ugyanez a helyzet Keszthellyel is; noha a Balaton s egyben Zala megye első múzeuma, a Balatoni Múzeum már 1898-ban – az *Utazás*-kötetek megjelenése előtt – megalakult, a város korabeli kulturális élete szinte egyáltalán nem jelenik meg a kötetben. A narrátor említi ugyan néhányszor a Georgikon-alapító Festetich György és fia, László nevét,⁶⁶ s utazóink hazafelé gyorskocsival át is haladnak Keszthelyen, a város kulturális értékeire, fejlődésére semmilyen utalás nincs. Eötvös Balatonja egy rurális, természetközeli, Balaton, ahol az embert némi utánakérdezést követően pillanatok alatt elszállásolják Ranolder János püspök badacsonyi birtokán, s Csobánc felé félúton bármelyik gyulakeszi borosgazda beinvitálja egy pohár ürmöstre.

Ha egymásra vetítjük a valódi utazás történetét (1875) a kötetekben megjelenő többi idősíkkal, s figyelembe vesszük azokat az értékeket, amelyekkel a szövegek feltöltik a balatoni táj részeit, meg kell állapítsuk, a mű Balaton-képének abszolút középpontja Badacsony és vidéke. Túl azon, hogy utazóink itt szállnak meg több napra, innen indulnak felfedezni Csobáncot majd Sümegyet, s végül hogy a kötetekben kiemelt szerepe van a Kisfaludy Sándor művei háttérül szolgáló Balaton-felvidéki tanúhegyeknek – ezt a tájegységet övezi a legnagyobb kultusz a szöveg szintjén. Tetten érhető a könyv megírásának indoklásánál is, hogy az utazás kvintesszenciáját a Badacsony hegyének felfedezése adta, hiszen (feltehetőleg) Gyulai Pál is ezt szerette volna beletenni a *Romhányiba*:

⁶⁶ Lásd: EÖTVÖS 1901a, 129–130.; EÖTVÖS 1909, 183.

„Gyulai Pál úr lelke egy pillanatra lángot vetett a Badacsony tetején. Fényes és melegítő lángot. S azt mondta előttünk, hogy Romhányijában fel fogja dolgozni utazásunk emlékeül a Balatont és a Badacsonyt.”⁶⁷ Noha ez sosem történt meg, az önéletrajzi elbeszélő – ha jól megfigyeljük –, a három kötet során háromszor is elbeszéli a Badacsony látványának megtapasztalását, felfedezését. Elsőként, gyermekkori emlékeit felelevenítve azt meséli el, hogyan mászta meg első ízben (1854) a nagy hegyet, s miképp tárult elé „A világ legszebb vidéke.”⁶⁸ Aztán másodsor, hogy miképpen jutottak fel nagy nehézségek árán – Gyulai Pál úr protestálása ellenére – utazóink a Badacsony tetejére 1875-ben,⁶⁹ s végül *A balatoni utazás vége* c. kötetben a pozsonyi jurátusok kacskaringós „túladunai” túrájába is belekerül a hegység mint elmulaszthatatlan zárandokhely.⁷⁰

Badacsony többszöri megjelenése lehetőséget ad a táj minél plasztikusabb és árnyaltabb ábrázolására, a vele kapcsolatos jelentések bővítésére, mely egyfelől a természeti környezet esztétikumát⁷¹ hivatott hangsúlyozni, másfelől nemzeties értékekkel igyekszik feltölteni a régió e kiemelt részét. A Balaton-vidék karakterét megadó tanúhegyeket az elbeszélő a kezdetektől fogva antropomorfizálja: élővé-érzővé, barátságossá, „belakottá” te-

67 Eötvös 1901a, 3.

68 Eötvös 1901b, 81–94.

69 Uo., 201–204.

70 „No de már most hova menjenek? Csobánca-e vagy Szigligetre?

Mind a kettőre. Sőt még Badacsonyra is. Hiszen szent föld ez mind, a nagy költő lantja által megénekelve, fölszentelve. Hogy járulhatnak nek a nagy költő színe elé, ha az ő Helikonjának minden híres helyét előbb meg nem látogatnák?” Eötvös 1909, 173.

71 „Badacsony, Szentgyörgy és Somlyó a szőlőhegyek mintája. Isten, mielőtt ezeket megalkotta, előbb a szobrászati tanfolyamokat elvégezte. Isteni lángelméje volt hozzá. S mikor ezt a hosszú gyakorlattal megedzette: akkor készíté e hegyeket. Mindegyik tökéletes szobormű. És egyúttal élőlény. Szerelmes, büszke és barátságos. Büszkeségét természetben, barátságát déli melegében, szerelmét borában érezi és nyújtja.” Eötvös 1901b, 125.

szi őket: olyan tájjá, amelyre ha ránézünk, otthonosan érezzük magunkat. A gőzhajóról való leszállást követően a Badacsony mint a Balatonban fürdőző uraság mutatkozik be:

„Badacsony napkeleti oldala állt előttünk. Mint öreg, hatalmas uraság, amint leül a parton, s lábait fűroszti a vízben. Feje kopasz, arca mosolyog, dolmánya tele boglárral és pitykével. Minden boglár egy-egy szép pince, nyaraló, szőlőhegyi hajlék.”⁷²

A tanúhegyek leírása során is élő alakhoz hasonlítja a vidék mozgalmas távoli látványát, összekötve egyszersmind a történelmi múlt dimenziójával is:

„Kúpok fénylő orommal, szőlőhegyek zölden ragyogva, erdők fekete foltjai, zöld mezők, arany vetések, száz falu, ezer hegyi hajlék, csárdák, [...] korhadt és mégis fényes várromok, Szentgyörgynek és Badacsonynak komoly fensége, s az a Balaton mintha rám nevetne [...]. A jelennek minden élettünete, sok százados múltnak minden árnya, természetnek őszalkotásai, emberkéznek apró szép dolgai együtt, egymás mellett. Van-e még ily ragyogó foltja több a kerek világnak?”⁷³

A balatoni utazás vége kötet egyik szöveghelyén látható talán leginkább kristálytisztán, miképp próbálják Eötvös Károly utleírásai a balatoni tájat megfeleltethetővé tenni a magyar nemzet egészével, annak minden dimenziójával. A hét pozsonyi jurátus kirándulásának történetébe ágyazódik a következő leírás, melynek perspektíváját a Tátika csúcsáról letekintő utazó nézőpontja uralja:

⁷² Uo., 67.

⁷³ Uo., 85.

„Csakugyan csodálatos a látás onnan. [...] napkelet felé föltáru a Lesence völgye és az Eger patak völgye. Itt pedig örök ragyogásával s égi illatával mosolyog a nézőre a szépség, az arány, a szüntelen változat s a magyar lélek hagyományainak s képzeletének minden varázsa. Istennek egyetlen tökéletes színköre ez. Ott játszanak előtted a természetnek s a nemzettörténetnek s a magyar népeletnek ünnepi alakjai. Öreg családapákként Haláp, Szentgyörgy és Badacsony, nyalka legényként a gulácsi és tóti és hegyesdi csúcsok s csaták járta hőökként Csobánc és Szigliget várai. És a falvak és nyalka tornyaik, a zöld vetések, vidám patakok, a malmok és sorban álló farendek a völgyeken s a sugárzó szőlők és nyaralók a hegyek oldalán. Mintha ők nyújtanák, ők tárnák feléd a női báj minden örömét, vidámságát.”⁷⁴

A térkijelölés és térkarakterizálás egyfajta végpontjaként a leírás itt egy generációs és társas viszonyrendszert vetít rá a Badacsony vidékére: a táj részei mint a magyar nemzet életét döntően befolyásoló embercsoportokat jelképező topográfiai egységek jelennek meg. A kiterjedt öreg hegyek a magyar családapák, a hagyomány őrzői; ugyancsak a múlt ígését hordozzák a nagy idők harcoss hőseinek eleven emlékei, a várromok. Ugyanakkor nyalka legényként, a jövő reménységeiként feltűnnek már a kisebb hegycsúcsok; s persze a vidám, buja köznép, a hátország gondoskodó női, akik lehetővé teszik a nemzet továbbélését.

Összegzés

A Balaton nemzeti tájjá kanonizálásának igénye talán nem olyan meglepő a századvégen, mikor a regionális irodalmi reprezentációk megjelenése lényegesen megerősödik az irodalmi

⁷⁴ Eötvös 1909, 186.

diskurzusban, azonban az a *mód*, ahogy mindezt Eötvös teszi, egy meglehetősen speciális, eklektikus törekvés. Ahogy a fenti valamennyi idézet és maguknak, a Balaton-köteteknek a felütése is mutatja, a cél a Balaton kortársi „felfedezése” volt: a vidék megismertetése a nemzet egészével az irodalmi reprezentáció révén. Ugyanakkor azok a narratívák és argumentációk, amelyekkel a szöveg hangsúlyozni igyekszik a táj nemzeti voltát, egyaránt tartalmazznak a kortársi Balaton értékeire hivatkozó reflexiókat – talán ezek fordulnak elő kisebb számban –, és olyan leírásokat is, amelyek sokszor egy mondhatni anakronisztikusan archaikus, nemesi világképet tükröznek. A gyulakeszi paraszt és Mojzer uram mellett Eötvös nemzetképében ugyan csak *aktualitásként* vannak jelen a régi világ előkelőségei, gondolkodásmódjuk és társadalmi gyakorlataik. Példaként állhat itt a legutóbbi idézet, melyben az elbeszélő észrevétlenül tágitja egyetemessé az 1844-es utazók perspektíváját, s a leírás képzet-társításai nyomán egyértelműen egy nemesi, patriarkális, hősies, ugyanakkor vidám Balaton (és Magyarország) tekint reánk.